

Afgiftekantoor
Antwerpen X

Driemaandelijke
Nieuwsbrief voor
EPITAAF-leden

Nummer 20
juli/aug./sept. 1993
6de jaargang

EPITAAF

vereniging voor funeraire archeologie

Voorwoord

In de zomermaanden komen wij graag even tot rust, de activiteitenkalender is dan ook zeer bescheiden. Een uitgebreid tentoonstellingsoverzicht daarentegen biedt u ruim de keus om zelf op stap te gaan.

Daarenboven sluiten wij met het hoofdartikel ook aan bij de tentoonstellingsactualiteit. In Gent loopt nog tot 4 augustus een indrukwekkende en niet te missen tentoonstelling over Henry Van de Velde. Zelden wordt in dergelijke overzichtstentoonstellingen aan-

dacht besteedt aan de funeraire realisaties. Petra Maclot en Lode De Clercq verdiepen zich specifiek daarom in het funeraire werk van Van de Velde. Aanleiding daartoe is het grafmonument van de familie Biart-Van de Velde. Sinds kort heeft EpitaaF in haar collectie dit unieke en belangrijke grafmonument van de hand van deze architect. Reden genoeg dus om u hiermee in primeur kennis te laten maken.

Graag wensen wij u nog een prettige vakantie!

Inhoud

Het grafmonument Biart-Van de Velde uit 1907 naar een ontwerp van Henry Van de Velde	2
Situering van het grafmonument in het oeuvre van Henry Van de Velde	5
Wij herdenken	9
Tentoonstellingen	10
Oprichting VCM (Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg) ...	11
Uitgelezen	11
Requiem van Mozart	12
Agenda	12

De naam Van de Velde siert voortaan de funeraire Epitaaftuin te Laken. Foto Bert Bracke.



Het grafmonument Biart-Van de Velde uit 1907 naar een ontwerp van Henry Van de Velde

Dat op een Antwerpse begraafplaats een grafteken wordt aangetroffen dat gemaakt werd naar een ontwerp van de grote Henry Van de Velde is niet helemaal verwonderlijk. Deze belangrijke figuur werd immers in Antwerpen geboren en hoewel hijzelf de stad verliet, bleven zijn naaste familieleden er hun leven lang wonen.

Henry ontwierp voor zijn zus en schoonbroer een grafmonument, dat op de stedelijke begraafplaats Kiel werd opgericht, en later na de sluiting in 1936 bij de opruiming werd weggenomen, wellicht om te worden geplaatst op de nieuwe stedelijke begraafplaats Schoonselhof. Om een nog ongekende reden echter bleef het jaren staan op de werf van een grafmaker. Diens opvolger schonk de merkwaardige grafsteen in 1992 aan de vzw EPITAAF, die het begin 1993 in de museumtuin van haar Centrum voor Funeraire Archeologie te Laken heeft heropgericht.

De families Biart-Van de Velde : een genealogische excursie

Apotheker Guillaume Charles Van de Velde, geboren te Brussel op 19.7.1825, kwam wellicht vlak na zijn studies in 1846 naar Antwerpen. Begin 1851 huwde hij Joanna Amata Aurore De Paepe (°Gent 29.2.1826 - †Boechout 22.7.1888), dochter van een apotheker. Haar jongere zus Eléonore (°Gent 22.2.1831 - †Antwerpen 24.10.1887) zou later trouwen met Guillaume's broer Henry (°Brussel 25.12.1828 - †Antwerpen 21.11.1909), die zich eveneens in Antwerpen kwam vestigen als geneesheer. In de periode 1852-1865 werden in het apothekersgezin Van de Velde-De Paepe acht kinderen geboren: Felix (1852),

Elisabeth (1853), Héliodore (1854), Marie (1855), Guillaume (1857), Jeanne (1859), Henry (1863) en Laurent (1865).

Aanvankelijk verbleef de familie aan het Van Schoonbekeplein, terwijl de apothekerszaak vlakbij op het Falconplein 23 was gevestigd, maar later verhuisde zij naar dat huis aan het Falconplein, waar thans tegen de straatgevel nog een gedenkplaat aan Henry Van de Veldes Antwerpse afkomst herinnert. Eind 1878 nam de oudste zoon de apothekerszaak over en verhuisden de ouders met de nog thuiswonende kinderen naar de Edelinckstraat 2. Vader Van de Velde was ondertussen 'Opperapotheker van het Burgerlijk Gast-

huis' geworden.

Henry was het zesde kind, en was amper vier jaar jonger dan Jeanne Frédérique, de jongste van zijn twee zusters. Met haar zou hij blijkbaar steeds een zeer hechte band behouden. Het grafmonument dat hij voor haar ontwierp mag daarvan tot op heden één der weinige concreet overgebleven getuigenissen zijn.

Wat voor iemand was Jeanne dan wel? Zelf lijkt ze zeer weinig tastbaars te hebben nagelaten, maar uit alle mogelijke, uiteenlopende en fragmentaire gegevens blijkt dat haar naam steeds weer opduikt in onmiddellijk verband met het werk en de entourage van haar later



Henry Van de Velde,
'Portrait de ma sœur Jeanne', 1883.
Inscriptie : "J. - en souvenir des mois
heureux passés ensemble. H. v. 83".

beroemd geworden broer. Alles wijst erop dat Jeanne in het leven van Henry, vooral tijdens diens prille kunstenaarsloopbaan, een belangrijke rol heeft gespeeld.

Bij gebrek aan concrete gegevens moeten we ons hier wagen op het onzekere pad vol veronderstellingen, naar een evokatie met vele malen misschien, wellicht en waarschijnlijk omtrent het leven en de onderlinge relatie van de betrokken personages rond het bewuste grafmonument...

Jeanne Frédérique Van de Velde werd geboren op 2 mei 1859. Gezien alle broers een degelijke opleiding genoten, lijkt het waarschijnlijk, dat ook de twee meisjes van het gezin middelbare school liepen. Zoals van 'juffrouwen van de burgerij' destijds werd verondersteld werden ook de dochters Van de Velde opgevoed tot huwbare jonge vrouwen. Ongetwijfeld genoten zij een muziekopleiding - met vader Van de Velde als voorzitter van de "Société de Musique" en Peter Benoit als vriend-aan-huis - en misschien kregen zij ook tekenslessen. Jeanne kan van zeer nabij de culturele ontwikkeling van haar jongere broer gevolgd hebben, en bijna zeker kende zij vrij goed de intimi met wie hij van jongsaf omging - zoals Henrys boezemvriend Max Elskamp (1862-1931), die later, in 1883, nog een gedicht aan haar opdroeg, waarin de letters van haar naam waren verwerkt. Wie weet, was Jeanne de enige in de familie die ervan op de hoogte was dat Henry zich in 1880, buiten weten van zijn ouders, inschreef als student aan de Koninklijke Academie voor Schone Kunsten, in plaats van aan de Universiteit.

Of had Jeanne op dat ogenblik enkel aandacht voor haar verloofde Léon Alexandre Biart, met wie ze spoedig in het huwelijk zou treden? Toen de familie Van de Velde in oktober 1878 verhuisde naar een woning in de Edelinckstraat was ze 19 jaar oud. Bijna twee jaar daarvoor was in een zijstraat verder, op

het adres Hemelstraat 12, de familie Biart komen wonen. Hoe de kinderen Van de Velde en Biart elkaar hebben leren kennen is niet achterhaald, maar dat de beide families elkaar hebben gevonden blijkt uit de onderlinge huwelijken. Jeannes verloofde Léon was de oudste der vier zonen van Emile Paul Henri Biart (°Berchem 1.4.1827 - †Kalmthout 14.9.1910), onderbureaucheef op het Antwerpse stadhuis, uit diens eerste huwelijk met de jong gestorven Adèle Jeanne Xavier de Cocquiel de Terheleir, dochter van markies Georges. Léon Alexandre werd geboren te Stabroek op 9 september 1855. Naast zijn oudere broers Emile (°1850), Eugène (°1852) en Charles (°1853), had hij nog halfbroers : Isidore (°1862) en Gustave (°1865) en een halfzuster Emma (°1867) uit het tweede huwelijk van zijn vader met Anna Maria Philippina Janssens.

Op 30 juli 1881 huwde de 22-jarige Jeanne met de bijna vier jaar oudere Léon, gevestigd als 'commissaire en change et en fonds publics' wat vergelijkbaar is met de huidige functie van wisselagent. Aanvankelijk woonde het jonge gezin in bij vader Biart in de Hemelstraat, om vanaf 1885 te verhuizen naar een burgershuis in de Sint-Thomasstraat 45, twee thans verdwenen panden. In 1898 gaf het echtpaar Biart - Van de Velde opdracht aan architect Eugène Dieltiens een bestaand burgershuis aan de Amerikalei 3 - een nog bestaand pand vlak bij het gerechtshof - om te bouwen en te vergroten tot woning en burelen. Het jaar daarop nam het gezin er haar intrek en ook Jeannes schoonvader kwam inwonen.

Henry, Jeanne, Léon et les autres... à Vogelenzang

Tijdens de zomermaanden resideerde de familie Biart graag op haar buitengoed, het landhuis 'Vogelenzang' te Kalmthout, thans bekend als 'Het Withof'. Al vlug lijkt de jonge Madame Biart daar de vrouwe des huizes te zijn geworden, wiens gastvrijheid en charme, wiens

geïnteresseerdheid ook in wat er op intellectueel vlak gaande was, de vele boeiende figuren uit de entourage van haar jongere broer kan hebben aangetrokken en gestimuleerd. Misschien kan zij wel worden gezien als een soort spilfiguur, die van 'Vogelenzang' in zekere zin een 'salon' maakte, waar kunstenaars elkaar konden treffen...

Zelfs nu nog ontgaat ons de sfeer niet, die omstreeks de eeuwwisseling in dat huis, en vooral in die tuin van villa Vogelenzang moet gehangen hebben. De vele brieven die Henry van daaruit aan zijn vrienden stuurde, de intieme pasteltekeningen die hij er maakte van de tuin en van de bewoners - zoals het portret van 'Le père Biart' uit ca.1889, dat in 1891 op een tentoonstelling van de groepering 'Als ik Kan' werd tentoongesteld - geven weer hoezeer hij zich daar moet hebben thuis gevoeld. Inderdaad, hij verbleef zeer dikwijls en lang in dit buitenhuis, waar Léon en Jeanne voor hem een atelier hadden ingericht, als behoorde hij tot het gezin zelf. In zijn 'Geschichte meines Lebens' schrijft hij hierover : *"Meine Schwester richtete mir ein bescheidenes Zimmer im ersten Stock ein. Ein Fenster nach Osten, in der einen Ecke ein Bett, vor dem Fenster ein Tisch mit dem Blick auf die Weite der Felder und den Horizont. Ein Schrank und Regale, auf denen ich alles wiederfand, was sich in Wechel der Zande an Büchern, Zeitschriften, Notizen und Manuskripten angesammelt hatte. Ich ahnte nur zu deutlich den bevorstehenden Bruch mit meiner Vergangenheit und meiner Karriere als Maler. Den Weg durch das Labyrinth meiner Bücher sah ich weniger deutlich als meine Schwester Jeanne, die sie bei der Einrichtung meines Zimmer in einer Unordnung zusammengestellt hatte, die nicht geringer war als in Wechel der Zande. Ein paradoxeres Nebeneinander hätte man nicht finden können : die Bibel für zwanzig Sous mit Lesezeichen bei meinen Lieblingskapiteln der Bergpredigt, des Predigers*



Henry Van de Velde, grafmonument Biart-Van de Velde, van 1907 tot 1936 op de Kielbegraafplaats te Antwerpen; thans één van de pronkstukken van Epitaaf in haar funeraire tuin te Laken. Foto Bert Bracke.

Salomonis, des Hohen Liedes, der Apokalypse; daneben 'Gott und Staat' von Bakunin, die Einführung in das Leben Christi neben dem 'Kommunistischen Manifest' von Marx und Engels, das 'Tagebuch eines Revoltierten' von Kropotkin, Nietzsches 'Zarathustra' neben den 'Blümlein' des heiligen Franziskus und Dostojewskis 'Brüder Karamasoff'."

In Vogelenzang vond Henry blijkbaar rust en evenwicht in het gezelschap van zijn lievelingszuster en het vraagt weinig verbeelding hen samen te zien wandelen in de Kalmthoutse omgeving of hen te horen praten, zittend in de tuin, of hen met vrienden te horen redetwisten rond de tafel... Het is namelijk ook in Vogelenzang, dat op dinsdag twee augustus 1892

door Van de Velde en Vermeylen de beweging 'Van Nu en Straks' werd gesticht, waarvan het echtpaar Biart-Van de Velde abonnees van het eerste uur zouden worden. Daar kreeg het bekende tijdschrift zijn definitieve naam en vorm. Het feit dat Henry Van de Velde als hoogbejaarde man zijn laatste huis in het Zwitserse Oberägeri 'Vogelenzang' noemde, naar de plaats waar hij in zijn jeugd met zijn naaste familieleden en vrienden zoveel tijd had doorgebracht, geeft wellicht toch weer, met welke goede herinneringen hij aan die plaats en periode teruggacht, hoezeer hij die herinneringen koesterde.

Henry lijkt niet zo erg gehecht te zijn geweest aan zijn vader, maar was vooral erg gesteld op zijn moeder en zijn zuster Jeanne. Wanneer Moeder Van de Velde in de lente van 1880 ziek werd, nam hij haar mee naar Boechout en verzorgde haar daar. Daar schilderde hij haar nog in de rouwkleren

die ze droeg om de dood van haar zuster. Haar dood in juni was aanleiding voor een diepe depressie, die Henry trachtte te boven te komen door enige maanden bij zijn broer aan zee te gaan wonen. Het jaar daarop vangt Jeanne hem meer en meer op. Later zou zijn vrouw, Maria Sèthe, die rol overnemen... Henrys genegenheid voor zijn zus Jeanne spreekt thans nog uit de werken waarvoor zij model stond. Het prachtige portret dat hij van haar schilderde toen ze nog niet gehuwd was, en het grote portret uit 1883 als 'Madame Biart' zijn enkele van zijn meer bekende schilderijen. Jeanne is ook de figuur in pasteltekeningen, die Henry maakte in de tuinen van zijn geliefd 'Vogelenzang', zoals 'de vrouw met de hoed' uit 1892..

Op 5 mei 1907, drie dagen na haar achtenveertigste verjaardag, werd Jeanne in haar kamer dood op het bed gevonden. Voor de rouwplechtigheid in de Sint-Michiel-en-

Petruskerk en de teraardebestelling op de Kielbegraafplaats waren Henry Van de Velde en zijn vrouw Maria Sèthe wellicht overgekomen uit Weimar, waar zij sinds 1902 verbleven. Indien Henry zelf niet heeft voorgesteld het grafmonument voor zijn geliefde zuster te ontwerpen, dan zal weduwnaar Léon Biart het hem ongetwijfeld hebben gevraagd. Hij bezat bovendien de nodige financiële middelen om de uitvoering van een zo luxueuze moderne grafsteen te bekostigen, die tevens zijn bewondering voor Henrys ontwerptalent weerspiegelt.

Op 18 juni 1912 zou de 57-jarige Léon Alexandre Biart zijn echtgenote Jeanne Frédérique reeds volgen in het graf; hij overleed na een lange lijdensweg aan tongkanker. Hun zoon Edgar zou steeds in contact blijven met zijn oom Henry.

Het grafmonument

Over de oprichting van het graf Biart-Van de Velde, is nagenoeg geen enkel document bewaard gebleven. Enkel de grondvergunning voor een eenvoudige teraardebestelling op de Stedelijke Begraafplaats Kiel is teruggevonden: de Gemeenteraad van 31 mei 1907 verleende de familie Biart toelating om mits de som van 1.140 fr. een perceel van 5,70 m² voor bijzetting te gebruiken. De registers, noch de dossiers voor de aanvraag van plaatsing van een grafsteen, blijken echter ooit aan het Stadsarchief overgedragen te zijn, zodat er geen ontwerp-tekening van dit merkwaardige monument werd teruggevonden.

Over de oorspronkelijke opstelling van het graf is bij gebrek aan fotografische opnamen niet veel bekend. Dat het ontwerp gemaakt zou zijn in functie van de omgeving is bijna zo goed als uitgesloten, temeer omdat Van de Velde dit wellicht in Duitsland deed. Mevrouw S. Carlier, momenteel de enige persoon die het graf in situ

heeft gekend en als kind samen met haar moeder, Léona Biart, vaak het graf van haar grootmoeder kwam bezoeken, bewaart daarover evenwel enkele herinneringen. Zo zou het van de hoofdtoegang af in de eerste helft van de Kielbegraafplaats gelegen hebben en hoewel het een groot park was, stonden er in de onmiddellijke omgeving geen hoge bomen. De open ruimten langsheen de tombe zouden versierd geweest zijn met lage, wellicht éénjarige bloeiende plantjes, 'genre begonia', terwijl vermoedelijk een kleine buxushaag het smalle U-vormige perkje vulde dat tussen de boordstenen de centrale tombe omzoomde. Bezoekers legden verse bloemen waarschijnlijk op de grafsteen zelf...

In 1936 werd de Kielbegraafplaats gesloten en in de jaren daarop werd ze ontruimd en heraangelegd als park. Grafmaker Victor Patteet,

onlangs overleden, vertelde hoe hij in de jaren '50 samen met zijn vader het graf Biart-Van de Velde weghaalde bij de ontruiming van de begraafplaats Kiel. De onderdelen werden ondergebracht naar het terrein van hun werkplaats aan de Sint-Bernardsesteenweg, vlak bij de ingang van het Schoonselhof. Daar bleef het monument al die jaren in openlucht liggen 'onder de kersenboom'... Hoewel het volgens Patteet de bedoeling was geweest het terug op te richten, lijkt de familie daartoe althans nooit opdracht te hebben gegeven. "*Par miracle, il a été sauvé*", zoals mevrouw Carlier nog zei.

Petra Maclot.

Met dank aan : Frau Dr. B. Schulte, K.E. Osthaus-Archiv, Hagen voor de kopies van de daar berustende brieven tussen H.V.d.V. en K.E.O. • Mevr. S. Carlier, Brussel, kleindochter van Jeanne Van de Velde voor diverse inlichtingen. • Dhr. J. Moens, Antwerpen, voor zijn getuigenis van gesprekken met wijlen V. Patteet.

Situering van het grafmonument in het oeuvre van Henry Van de Velde

Op het ogenblik dat Henry Van de Velde in 1907 de opdracht aanvaarde tot het ontwerpen van een grafmonument voor zijn jong overleden zuster Jeanne Biart-Van de Velde, was dit niet de eerste maal dat hij voor deze familie werkte. Zo ontwierp hij reeds omstreeks 1898 zowel interieurs als meubilair voor deze verwanten, beide in een virtuoos art-nouveau-idioom met een zeker angelsaksisch aspect. Het feit dat deze interieurs figureren in een aantal representatieve publicaties, zoals het tijdschrift 'L'Art Décoratif', wijst tevens op het belang dat Van De Velde hechtte aan deze realisaties. Het is trouwens een feit dat vele familieleden van Van de Velde tot zijn vroegste en trouwste cliënteel kunnen worden gerekend en dat zij op deze wijze ongetwijfeld een belangrijke impuls hebben gegeven

aan zijn nog prille ontwerpers-carrière. Zo heeft zijn schoonmoeder L.Sèthe gelijktijdig met zijn eerste architecturale realisatie van zijn eigen woning Bloemenwerf te Ukkel, op het belendende perceel eveneens een woning door hem laten bouwen (aanvankelijk was deze opdracht aan V. Horta toevertrouwd). Ook voor zijn schoonbroer de beeldhouwer Paul Du Bois, medeoprichter van 'Les XX', een vereniging waarvan Henry Van De Velde sinds 1888 medelid was, realiseerde hij omstreeks 1899 een typische atelierwoning.

Het was met dezelfde beeldhouwer dat Van de Velde samenwerkte aan het eerste monument uit zijn carrière, met name het herdenkingsmonument met volplastisch beeld van F. de Mérode, in 1898 opgericht op het Martelaarsplein te



Interieur van het woonhuis van de familie Biart-Van de Velde, Amerikalei te Antwerpen. Uit 'L'art Décoratif' 1, 1898, p. 26.

Brussel.

Het is opvallend dat Van De Velde wel betrokken was in verscheidene herdenkingsmonumenten doch dat er tot nog toe slechts weinig echte grafmonumenten konden worden opgespoord. De categorie van herinnerings- of funeraire monumenten is nochtans wezenlijk van belang niet in het minst omdat zij een schakel vormt tussen architectuur en beeldhouwkunst en in die zin een spanningsveld kenmerkt waarbij vorm en betekenis in een merkwaardige dialectiek ten spits worden gedreven. Bij Van de Velde verkrijgt dit genre om meerdere, complexe redenen een sleutel-functie, niet in het minst omdat een aantal van zijn grotere architecturale monumenten deze tekenwaarde op een stedelijk niveau uitoefenen. Denken we in dit verband maar aan de bijna hallucinante ontwerpen uit 1926

voor de Antwerpse Linkeroever waarvan het waterfront zich centreerde rond de gigantische Vlaamse Poort. Dat de ideologische symboolwaarde van dit project een grote indruk maakte op de tijdgenoten en tevens het impact van zijn modernistische projecten uit het interbellum verduidelijkt komt zeer afgetekend naar voor o.m. in het boek door Maurice Casteels in 1932 aan het recente werk van Van de Velde gewijd.

De studie van Van de Veldes vroegere 'Monumenten' is dan ook, zoals Gunther Stamm voornamelijk aan de hand van het Nietzsche-project (1910-1914) aantoonde, van wezenlijk belang om één der zeer determinante ontwikkelingen in diens oeuvre te doorgronden. In die zin is het grafmonument dat Van de Velde voor zijn zuster in 1907 ontwerpt, ondanks de bescheiden omvang, een belangrijke schakel.

Dit is niet in het minst het geval omdat juist deze periode, alhoewel ze geen scherpe cesuur vormt, toch een belangrijke evolutie markeert tussen de laatste hoogtepunten met duidelijke art-nouveaumenken en de ontwikkeling van een meer plastische en tevens door het functionalisme gezuiverde vormen-taal.

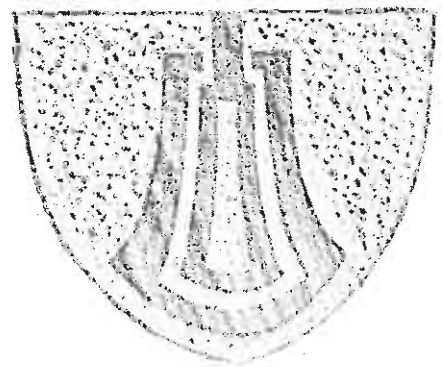
Deze ontwikkeling komt zeer duidelijk tot uiting wanneer we zijn vroegste 'monument', nl. het standbeeld van graaf Frédéric de Mérode uit 1898, vergelijken met het negen jaar latere graf voor zijn zuster. Op het moment dat Van de Velde zijn merkwaardige stèle ontwerpt voor het Mérode-monument wordt zijn werk duidelijk nog beheerst door de zeer natuurlijke art-nouveau-esthetiek die door hem echter gestileerd werd tot in zijn uiterste structurerende krachtlijnen. Alhoewel Van de Velde later (in 1916) afstand neemt van deze realisatie (brief Van de Velde aan K.E. Osthaus) en de samenhang tussen figuratief beeldhouwwerk en abstraherende art-nouveaupinakel inderdaad eerder getuigt van een symbiose dan van een integratie, is deze monumentvorm toch niet zonder invloed geweest: getuige daarvan zijn de verschillende toepassingen van dit stèletype op diverse Belgische begraafplaatsen, echter zonder de combinatie met een vrijstaande sculptuur.

Toen Van de Velde in de zomer van 1907 het monument voor zijn zuster concipieerde lagen de kaarten enigszins anders. Net als Horta had hij, o.a. door de conceptie-moeilijkheden van het Monument voor de Arbeid van C. Meunier de relatie tussen figuratief beeldhouwwerk en de ontwikkeling van een architecturaal en dus meer abstraherende vormgeving omtrent een "teken" ondervonden. Alhoewel hij de structurerende dimensie van de lijn nog steeds centraal stelde had deze intussen t.o.v. het nog sterk

biomorfe en vrije ornamentele van zijn art-nouveauvormgeving een veel ruimere interpretatie gekregen. Gradueel groeide er bij Van de Velde trouwens een zeer bewuste afwijzing van elke naturalistische associatie. Tegelijk leide zijn reeds zeer vroeg ontwikkelend functionaliteitsprincipe hem naar een veel soberder vormgeving. Deze versobering kaderde tevens in een optiek van essentialisering. In zijn in de periode 1902-1912 geschreven essays, gebundeld onder de titel 'Les Formes de la Beauté Architectonique Moderne' schrijft Van de

Velde : "*La plus essentielle, la plus indispensable beauté d'une œuvre d'art consiste en la vie que manifestent les matières dont elle est faite*" gevolgd door een tweede stelling "*Toute matière évolue vers son expression la plus immatérielle*".

Deze stellingen beheersten zonder onderscheid zowel zijn architectuur als beeldhouwkunst. Als historisch argument voor deze grondslagen wees Van de Velde o.m. op volgende vormgegevens : het grafmonument - als beeldhouwkunst - weerspiegelde dezelfde tendenzen



Wrijfsel van het zegel op het grafmonument Biart-Van de Velde.



Henry Van de Velde, standbeeld van graaf Frédéric de Mérode, Martelaarsplein te Brussel. Postkaart P.I.B. vóór 1930 uitgegeven.

als de architectuur : de middel-eeuwse gisanten weerspiegelen dezelfde 'lijn' als de kathedralen. Uit het antwoord van Van de Velde op een vraag van K.E. Osthaus omtrent zijn monumenten en graftekens menen we te mogen afleiden dat het graf voor zijn geliefde zuster Jeanne, uit 1907, het eerste belangrijke grafmonument is dat hij ontwierp. Dit monument vond, we schrijven 1916, nog wel gratie in zijn ogen, dit in tegenstelling tot het Mérode-monument dat eerder als een onvoldragen compromis werd afgeschilderd.

Wanneer we nu zijn eerste stellingname uit die periode toepassen op dit grafmonument lijkt de keuze van diepzwart graniet volkomen te passen in de materiaalexpressieve waarachtigheid die Van de Velde zo hoog inschatte. Bovendien zijn de uiterst gebalde krachtlijnen van de stèle gekoppeld aan het gepolijst aspect van het graniet en de specifieke lichtwerking van de letters kenschetsend te noemen voor het tweede principe. Zij transcenderen immers de materie tot op een niveau dat hij centraal stelde in zijn vormbenadering. Tegelijk bereikte hij hier een evenwichtige synthese tussen beeldhouwkunst en architectuur die hij puurde uit een vormconcept dat zowel archaïserend en tijdloos als uiterst modern kan worden beschouwd.

Het enige kleine ornament dat Van de Velde zich hier veroorlooft is het in een schildvorm opgenomen embleem dat hij in hetzelfde laagrelief als de letters onderaan het grafschrift plaatste. Hoe de eigenlijke tombe was afgedekt is onduidelijk gezien hier een plaat (?) is verdwenen.

In aansluiting met dit steleconcept koppelde hij dit graf aan een met een zwarte granieten boordsteen omzoomt perk waarin waarschijnlijk een kleine, individuele temenos, of geheiligd plaats, werd aangeduid. Dit U-vormig perk, dat oorspronkelijk met altijd groene buxus werd beplant en dat de centrale tombe omkadert, roept bijna een passage op uit Nietshes Zarathustra waar de aanvang van Het Graflied begint met : "*Daar is het graven-eiland,*

het zwijgende : daar zijn ook de graven mijner jeugd. Daarheen wil ik een eeuwig-groenen krans des levens dragen". Van de buxus, die in de oudheid als heilige plant werd gezien, werden de takjes soms rondom de overledene in de grond geplant.

De aanzet die Van de Velde hier ontwikkelde naar een eigentijdse grafkunst werkte hij kort nadien, en op grotere schaal, uit in zijn Kötschau-mausoleum te Weimar. In deze 'Erbgräbnis' (familiegraf), die een grotere architecturale dimensie vertoont, verwerkt hij weerom inspiraties uit de oudheid. Vermeldenswaard is misschien ook zijn grote fascinering voor de Egyptische funeraire monumenten o.a. de Mastaba van Ti in Sakkara. Bij het Kötschau-mausoleum

ontwikkelde hij meer een complexe toegangstructuur waarbij de opstijgende middentrap die naar het centrale massieve mausoleum leidt, de bezoeker tussen twee ommuurde perken voert die ook daar met altijd groene struiken werden beplant. De eigenlijke stele heeft opnieuw een gebalde afgeronde vorm waarbij in het verdiepte middenvlak vier paneelstructuren zijn aangebracht.

De fascinering voor een omheinde grafstructuur zou ook terug te vinden zijn in een ander door Van de Velde ontworpen grafmonument, dat van de befaamde Brusselse galeriehouder G. Giroux uit 1923. Het werd nog niet gelocaliseerd en is enkel door beschrijving gekend.

Verskillende kenmerken als een centrale stèle bereikbaar via trappenpodia en dit alles opgenomen in een omheinde temenos vinden we kort daarop nogmaals terug in het Nietzschemonument voor het Kröller-Müllerpark op de Hoge Veluwe uit 1925 en kunnen we eveneens terugvinden in het samen met O. Jespers geconcipeerde monument voor Guido Gezelle uit 1928-1929.

Zodoende staat het grafmonument Biart-Van de Velde aan het begin van een zeer specifieke reeks monumenten van Henry van de Velde die tevens een belangrijke weerslag hadden op zijn specifieke monumentale stijl.

De bijzonder eenvoudige grafplaten voor zijn echtgenote M. Sèthe (1943) en hemzelf staan enigszins in contrast met deze monumentale traditie doch zijn vrijwel volledig opgenomen in de rijke plantengroei van het oud kerkhofje van Tervuren.

Lode De Clercq.



Henry Van de Velde, *Erbgräbnis Kötschau, Weimar, 1908-1909. Uit K.E. Osthaus, 'Van de Velde', 1920 herdruk 1988, p. 79, Hagen.*

Wij herdenken

Op 18 juli

CORNEEL HEYMANS

arts, Nobelprijs Geneeskunde

°Gent, 28 maart 1892

†Knokke, 18 juli 1968

Hij groeide op als oudste in een gezin van acht kinderen, studeerde geneeskunde te Gent, waar hij in 1920 tot doctor promoveerde. Dr. Heymans specialiseerde zich in de experimentele fysiologie en farmakologie te Parijs, Wenen, Londen, Lausanne en Cleveland. Aanvankelijk werkte hij gedurende een aantal jaren samen met zijn vader J.F. Heymans, hoogleraar in de therapie en farmakologie aan de Gentse universiteit en die in genoemde functie door zijn zoon zou opgevolgd worden (1927-1962).

In 1938 werd Corneel Heymans voor zijn fundamenteel onderzoek inzake de mechanismen van de ademhaling bekroond met de prestigieuze "Nobelprijs voor Fysiologie en Geneeskunde". Het ging hem in het bijzonder om zijn "Ontdekking van de rol van de 'glomus caroticum', een klein zenuworgaan in de grote halsslagader, dat een belangrijke rol speelt bij de regeling van de ademhaling...". Na de Tweede Wereldoorlog werd hij medestichter en voorzitter van de vereniging "Recht en Naastenliefde" die zich inzette voor de slachtoffers van de repressie, een aktie die hem niet steeds in dank werd afgenomen. Corneel Heymans ontving talloze onderscheidingen in binnen- en buitenland en was bovendien "doctor honoris causa" van de universiteiten van Leuven, Utrecht, Montevideo, Montpellier, Turijn, Santiago de Chile, Lima, Bogota, Rio de Janeiro, Parijs en Algiers.

Sint-Amandsberg, Campo Santo.

Op 13 september

ROGER Baron AVERMAETE

letterkundige

°Antwerpen, 27 oktober 1893

†Antwerpen, 13 september 1988

Hij was een van de laatste Fransschrijvende Vlamingen van formaat. "Zich zelfs meer 'internationalist' voelend dan Europeaan" stond hij boven alle politieke herrie en betreurde de teloorgang van de Franse cultuur in Vlaanderen als een verarming van het volk. "Als ik als jong schrijver voor het Nederlands (zijn moedertaal) gekozen had, had ik moeilijk een uitgever gevonden", vertelde hij, "en bovendien voelde ik me meer thuis in de taal van Voltaire dan in die van Vondel". Het oeuvre van deze romancier, dichter, toneelauteur, essayist en kunstcriticus is indrukwekkend en deels vertaald in het Engels, Russisch, Pools en Duits.

Zijn in zijn jeugd beleden antimilitarisme en zelfs anarchisme vonden een uitlaatklep in de publicatie van het tijdschrift "Le melon bleu" (1917) en twee jaar later lanceerde hij de revue "Lumière" met o.m. houtgravures van Jozef Cantré, Frans Masereel, Joris Minne en Henri van Straeten. Dit op een moment dat de houtgravure in ademnood verkeerde. Anno 1926 stichtte hij in Antwerpen de School voor Kunstambachten en van 1933 tot 1958 doceerde hij er kunstgeschiedenis aan het "Hoger Instituut", tevens was hij er een tijdlang hoofdambtenaar bij de "Openbare Onderstand", het huidige OCMW. Zijn monografieën over het werk van Constant Permeke, Rik Wouters en Frans Masereel kenmerken hem als een vurige verdediger van het expressionisme.

Aan internationale erkenning heeft het hem niet ontbroken: in 1919 werd hij bekroond met de "Prix de la Renaissance de l'Occident" voor zijn toneelwerk "La Mascarade". Hij was laureaat van de "Prix Halphen de l'Académie Française" 1939, in 1953 bekoonde diezelfde instelling zijn essay "Rembrandt et son temps" met de "Prix Charles Blanc". In 1977 kreeg hij de "Prix

Michot" van de "Académie royale de la langue et de littérature de Belgique" voor "Rubens et son temps". In 1975 ontving hij de Sabamprijs voor het geheel van zijn dramatisch werk. In 1981 volgde hij de surrealistische schilder Giorgio de Chirico op als buitenlands lid van het "Institut de France" en in 1983 werd hij door de Koning tot baron geadeld. Maar hij bleef zijn eenvoud trouw: "*Als je 94 bent, zoals ik, denk je wel anders over het leven!*" zei hij.

Antwerpen-Schoonselhof, perk R (ereperk kunstenaars).

Op 18 september

HIPPOLYTE DAEYE

kunstschilder

°Gent, 16 maart 1873

†Antwerpen, 18 september 1952

Hij kreeg zijn artistieke opleiding achtereenvolgens aan de Akademie van Gent en aan het Hoger Instituut te Antwerpen. Daeys voelde zich in het bijzonder aangetrokken door de tere, gave schoonheid van jonge vrouwen en van kinderfiguurtjes in het stralende licht van hun jonge leven. Een zonnige broosheid die hem inspireerde tot 'n als het ware schetsmatige weergave van zijn model in doorschijnende, wazige pasteltinten. Een genre dat al te vaak ontspoot tot zoetekoek, een schilderkunstige hoofdzonde die je hem zeker niet kunt verwijten. Tijdens de Eerste Wereldoorlog verbleef hij zoals zovele landgenoten in Engeland. Daar zou hij tot op zekere hoogte de invloeden ondergaan van Turner en Whistler, invloeden die gaandeweg weer zouden verflauwen. Bekend van hem werd o.m. het portret van Gustaaf van de Woestijne dat hij in 1898 schilderde en dat men kan bewonderen in het Antwerpse Museum voor Schone Kunsten, naast het "Portret van mijn Moeder" uit 1905 en "Sereniteit" dat in 1932 tot stand kwam.

Sint-Amandsberg, Campo Santo.

Filip Tas.

Le Dernier Voyage is de titel waaronder André Chabot in de Galerie J. & J. Donguy, rue de la Roquette 57, te Parijs zijn **Phantasmobjets** onthult. Bij het liefhebberspubliek geliefd omwille van zijn in 1989 bij Hendri Veyrier verschenen *Erotique du Cimetière* (ISBN 2-85199-500-6) geeft de man hier via ontredderende ready-mades en installaties lucht aan zijn sinds 20 jaar gekoesterde makabere - maar niet van humor gespeende - fantasieën.

Tot 10 juli, dinsdag tot zaterdag, van 13.00 tot 19.00 uur.
© 47 00 10 94.

Niet te missen !

Tentoonstelling **Henry Van de Velde**

tot 4 augustus
in het **Museum voor Sierkunst**,
Jan Breydelstraat 5 te **Gent**

Open van 9.30 tot 17.00 u,
maandag gesloten

Deze grote overzichtstentoonstelling van zijn leven en werk, was reeds te zien in Hagen, Weimar en Berlijn. Na Gent komen Zürich (28.8.93-31.10.93) en Nürnberg (18.11.93-30.1.94) nog aan de beurt

Regrets Eternels, waarmee de Abdij Notre-Dame-d'Orval van 2 juli tot 12 september het zomerpubliek tot een daguitstap uitnodigt, kondigt zich aan als een poëtische, esthetische en ingetogen tentoonstelling. De vele facetten van het inheemse grafmonument komen hier aan bod, zoals het streekgebonden materiaalgebruik, de symboliek, epitafen, de gieterijen..., terwijl het luik

Cimetières du monde et créations contemporaines ook even over de grenzen heen kijkt. Dagelijks van 13.30-18.30 uur; op week-ends en feestdagen van 9.30-12.30 en van 13.30-18.30 uur.

Gedenk Tekens is de toepasselijke titel voor de in openlucht tentoongestelde hedendaagse graftekens, en dit nog tot 19 september, gelijktijdig op drie van Nederlands fraaiste begraafplaatsen :

- begraafplaats/crematorium Moscowa, Waterberg 18, Arnhem (dagelijks van 8.30-16.30 uur);
- begraafplaats Kranenburg, Kranenburgseweg 5, Zwolle (dagelijks van 9.00-16.00 uur) en
- begraafplaats Oud Eik en Duinen, Laan van Eik en Duinen 38, Den Haag (dagelijks van 8.30 uur-zonsondergang).

De tentoonstellingen worden begeleid door een beeldige catalogus (Rien Otto, Galerie Magenta / Magenta-Art-Advise-uitgeverij, Nijmegen, 1993, ISBN 90-800930-2-5).

Ter afsluiting organiseert de Vereniging de Terebinth zaterdag 18 september in de Bethlehemkerk te Den Haag het symposium **Moderne Graftekens; aan welke eisen moeten ze voldoen?**

Aanvang 11.00 uur.
Na de lunch volgt een excursie naar de tentoonstelling op de begraafplaats Oud Eik en Duinen.
Nadere informatie :
Vereniging de Terebinth,
Dodeweg 31, 3832 RE Leusden.
© 033-65 33 80.

In het Nationaal Rijtuigenmuseum, Landgoed Nienoord 1, te Leek (provincie Groningen) loopt nog tot 30 september de tentoonstelling **De dodenkoets. Lijkwagens en rouwstoeten in Nederland**.

Naar aanleiding hiervan wordt een fac-simile-uitgave voorzien van P. Van Cuycks uit 1755 daterende *Lykstaetsie van zyne doorluchtigste hoogheid den heere Willem Carel Hendrik Friso Prince van Orange en Nassau*, met niet minder dan 40 gravures (kostprijs 285 NLG).
© 05945-12260.

De voor het najaar 1993 aangekondigde evenementen in het kader van **Europalia-Mexico** lijken minstens twee tentoonstellingen te omvatten waarbij géén ontkomen toegelaten is.

Van 30 september tot 12 december brengt de Galerij van de Kredietbank, Grote Markt 19, te Brussel, **Grafgiften van Zapoteken en Mixteken**, een cultuur met als centrum Monte Albán, die haar hoogtepunt beleefde tussen 400 en 600 na Chr. De beschaving der Mixteken kwam dan weer tot bloei tussen 1100 en 1500 na Chr. Een speciaal ter gelegenheid van de tentoonstelling gereconstrueerd graf, versierd met kleurrijke muurschilderingen, toont de archeologische context van de kostbare, fijn bewerkte grafgiften.

Van 1 oktober tot 5 december toont het Centre Culturel de la Communauté française Wallonie-Bruxelles, Koningsstraat 236, te Brussel (Sint-Joost-ten-Node), **Het Feest van de Dood**, met als hoofdpersonage *La Catrina*, de Dood. Door middel van kolder en spot wordt de angst voor de dood bezworen tijdens uitbundige feesten. De populaire gravures van Manilla, Posada, Mendez en Zalce, foto's maar ook bevreemdende producten van de volkskunst - geraamten en poppen van papier-maché, gelegheidsaltaren, veelkleurige papieren slingers - verbeelden dit typische Mexicaanse thema.

Marcel M. Celis.

Oprichting van de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg vzw (VCM)

Op dinsdag 23 maart 1993 werd de Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg vzw opgericht : een "forum" van verenigingen die binnen het Vlaamse Gewest en desgevallend ook binnen het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, actief zijn in de wereld van de monumentenzorg.

De doelstelling van deze nieuwe vereniging is driedelig :

- Naar de bevoegde overheid toe, wil VCM op een efficiënte manier de stem zijn van wat er leeft in de betrokken verenigingen. Hiertoe wordt een opbouwend contact met het beleid vooropgesteld.
- De Vlaamse Contactcommissie Monumentenzorg wil voor de betrokken verenigingen enerzijds een ontmoetingsplaats zijn om ervaringen en ideeën uit te wisselen en wil anderzijds in gezamenlijk verband tot pasklare oplossingen komen voor (gemeenschappelijke) problemen van juridische, organisatorische en inhoudelijke aard.
- Naar de gebruiksleden toe, met name lokaal of regionaal georiënteerde initiatieven op het vlak van de monumentenzorg, staat het element dienstverlening, zoals advies en logistieke bijstand, centraal.

Met deze doelstellingen voor ogen zal er jaarlijks een ontmoetingsdag rond een actueel thema georganiseerd worden. Tevens wordt er in het najaar van 1993 gestart met de publicatie van een contactblad.

De stichtende leden zijn de vzw's :
Belgica Nostra,
ICOMOS-Vlaanderen,
Levende Molens,
Orgel in Vlaanderen,
Koninklijke Vereniging der Historische Woonsteden van België,
Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedschoon,
Stichting Monumenten- en Landschapszorg,
Vlaamse Vereniging voor Archeologisch Onderzoek,
Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie,
Art Restorers Association,
Epitaaf,
Jeugd en Cultureel Erfgoed,
Monumentenwacht Vlaanderen,
Verbond voor Heemkunde,Koninklijke Vereniging voor Natuur- en Stedschoon,
Stichting Monumenten- en Landschapszorg,
Vlaamse Vereniging voor Archeologisch Onderzoek,
Vlaamse Vereniging voor Industriële Archeologie.

De heer Herman Balthazar, Gouverneur van Oost-Vlaanderen, neemt het voorzitterschap van VCM waar. Met het oog op permanentie en continue werking, zal de Koning Boudewijnstichting het secretariaat verzorgen.

Uitgelezen

André DESEYNE,
De slag van Passendale-Tyne Cot.
De Zonnebeekse Heemvrienden,
1992, 92 pp., ill.

Ongetwijfeld schiet elke menselijke verbeelding tekort om de onnoemelijke gruwel te schetsen van de meest afschuwelijke en moorddadige veldslag uit de Eerste Wereldoorlog. Terwille van de strategisch bedenkelijke herovering van Passendale vanuit de frontlijn ten

noordoosten van Ieper, zou tussen 31 juli en 6 november 1917 een ruim 600.000 man tellend Brits-Frans leger opgejaagd worden tegen de 300.000 man sterke Duitse stellingen. Het nietsontziende wapengeweld, de afschrikwekkende prikkeldraadversperringen, het longenverschroeiende leperiet, ontbering en ziekte, maar meer nog de eindeloze en verraderlijke kleimoerassen zouden hier een onnoemelijke tol eisen aan jonge menselijke levens : ruim 217.000 aan Duitse zijde, niet minder dan 245.000 aan Frans-Britse zijde. Een kwart miljoen

doden voor een van de kaart geveegd spookdorp, waarvan de ontruiming reeds daags na de inname werd overwogen en ook effectief volgde in april 1918 !

50 pagina's lang brengt André Deseyne een nauwkeurige maar aangrijpend relaas van deze waanzinnige slachting die tot op heden levendig in herinnering wordt gehouden door het immense Tyne Cot Cemetery. Een eeuwige Dodenwake. In dit tweede gedeelte verhaalt de auteur het streven van de 45-jarige Rode-Kruisvrijwilliger Fabian Ware om oorlogsgesnevelden ter plaatse te begraven, de oprichting in 1915 van een Graves Registration Commission en in 1917 van de Imperial War Graves Commission. Deze zou aan de basis liggen van de uitbouw, vanaf 1917, van het meer dan 3 ha grote Tyne Cot Cemetery. Met 11.956 graven is deze plek de grootste Britse begraafplaats uit de Eerste Wereldoorlog op het Europese vasteland.

De slag van Passendale-Tyne Cot kan besteld worden door overschrijving van 250 BEF op rekeningnummer 285-0570946-33. Bijkomende inlichtingen bij Luc Delancker, Langemarkstraat 44, 8980 Zonnebeke.

Frans De GROODT,
Oud Kerkhof, Stad Hasselt,
Kempische steenweg.
Volledige inventaris, stand 1990-1992, niet gepubliceerd manuscript, ca 300 pp.

In gebruik genomen op 16 oktober 1796, uitgebreid in 1864 en - wegens plaatsgebrek - in onbruik geraakt ten gunste van het nieuwe "Kerkhof Kruisveld" aan de Sint-Truidersteenweg, blijft het Oud Kerkhof van Hasselt één van de meest markante en best bewaarde Limburgse begraafplaatsen.

Reeds in 1980 had Peter van Dun hieraan een selectieve scriptie

gewijd, waarover trouwens uitvoerig bericht werd in de Epitaaflid *Nieuwsbrief* nummer 6 van januari 1990.

Het lijvige werk van Epitaaflid Frans De Groodt vormt hiervan een waardevolle aanvulling. Naast een paar korte inleidende hoofdstukken over ondermeer de historiek van de begraafplaats, heraldische aspecten, de aanwezigheid van kerkelijke gezagdragers, de grafzerkmakers en de aanwezige grafkapellen, gaat het leeuwendeel van het manuscript naar de inventaris per "kompartiment" van alle nog aanwezige concessies met hun overledenen. Gegevens als het graftype, de voertaal, de grafzerkmaker, de bouwfysische toestand e.a. worden daarbij waar mogelijk aangevuld met ondermeer transcripties van de opschriften, foto's, verwijzingen naar bewaarde doodsbrieven en/of biografische gegevens.

Marcel M. Celis.



La Catrina, de Dood, is een personage ; het feest van de dood, een cultureel fenomeen in Mexico. (Europaliantentoonstelling, zie blz. 10)

Agenda

De eerste zaterdag van juli en augustus is er geen rondleiding op het Lakense kerkhof.

Zaterdag 4 september 1993, 10.30 uur :

Rondleiding op het kerkhof van LAKEN.

Afspraak aan de ingang, O.-L.-Vrouwvoorplein.

Epitaaflid zal dit jaar niet van de partij zijn op de Open-Monumentendag die doorgaat op zondag 12 september. De restauratiewerken aan de ateliers Salu laten ons niet toe het centrum voor het publiek open te stellen

Wij verzoeken U op voorhand in te schrijven door overschrijving op rekeningnummer 068-2039260-56 van Epitaaflid, 1020 Brussel, met vermelding van datum, activiteit en aantal personen.

Prijs : Leden 75 BEF / Niet-leden 150 BEF.

Requiem van Mozart

7 juli • Brussel • Sint-Michielskathedraal
8 juli • Antwerpen • Carolus-Borromeuskerk
9 juli • Gent • Sint-Pieterskerk
10 juli • Kortrijk • Onze-Lieve-Vrouwkerk
11 juli • Namen • Cathédrale Saint-Aubin
13 juli • Luik • Eglise Saint-Jacques
14 juli • Brussel • Sint-Michielskathedraal
16 juli • Oostende • Sint-Pieter-en-Pauluskerk,
telkens om 20.30 uur,
door de Arthur Rubinstein Soloists
en het Choir & Philharmonic Orchestra
uit Lodz o.l.v. Marek Jaszczak.
Inlichtingen : ☎ (02) 735.06.13.

EPITAAFLID vzw

Onze-Lieve-Vrouwvoorplein 16
1020 Brussel

Redactie :

Bert Bracke, Karel Roelants, Filip Tas, Linda Van Santvoort, Martine Wynants.
Met medewerking van Marcel Celis, Lode De Clercq, Petra Maclot.

Deze nieuwsbrief werd gezet
en gedrukt door Carto, 1210 Brussel.
V.U. Linda Van Santvoort,
O.-L.-Vrouwvoorplein 16, 1020 Brussel.

Jaarabonnement en lidmaatschap 1993 :

450 BEF door overschrijving op rekening 068-2039260-56 van Epitaaflid met vermelding van naam, adres en jaartal.

Giften :

Giften voor het inrichten van een Museum voor Grafkunst en voor het restaureren van grafmonumenten zijn steeds welkom op rekening 000-0000004-04 van de Koning Boudewijnstichting, met vermelding 'Programma Bouwkundig Erfgoed' én specificering 'Restauratie Salu' of 'Restauratie Grafmonumenten'. Indien U zou wensen dat uw gift voor de restauratie van een specifiek monument wordt aangewend, is voorafgaandelijk overleg noodzakelijk. Een attest voor fiscale aftrekbaarheid wordt binnen een termijn van dertig dagen na ontvangst van de gift aan de schenker opgezonden.